

ТЕОРЕТИКА-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Кравчук С.Й.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права Хмельницького національного університету

Кравчук С. Й. Теоретико-правові аспекти регулювання суспільних відносин.

В статті визначаються засоби суспільного регулювання, до яких відносять правові моральні, корпоративні, звичаї і ін. Разом з тим, норма не єдиний засіб дії на поведінку людей, оскільки такими засобами є також індивідуальні розпорядження, владні веління, заходи фізичного, психічного, організаційного примушення тощо. Тому правове регулювання суспільних відносин автором визначається як цілеспрямована дія на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів.

Разом з тим, перед законодавцем постає складне завдання – дотримати баланс між правовим регулюванням і суспільним саморегулюванням. Перш ніж піддати суспільне відношення нормативної регламентації, слід обґрунтувати необхідність, доцільність такого кроку, адже ефективність правового регулювання визначається відповідністю кінцевого результату правового регулювання цілям, поставленим законодавцем в правовій нормі. Тому метою статті є визначення рівня дієвості юридичних норм, які відповідають об'єктивним умовам і закономірностям розвитку суспільства, в якому вони функціонують. При цьому їх зміст повинен відповідати суспільній свідомості населення, в першу чергу принципам моральності і рівню правосвідомості, а також погоджуватись з нормами інших його галузей.

Оскільки предметом правового регулювання є суспільні відносини, то правове регулювання обумовлено деякими об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Автор визначає наступні фактори: рівень економічного розвитку суспільства; соціальна структура суспільства; рівень зрілості та стабільності суспільних відносин; рівень правової культури громадян; рівень визначеності предмета, засобів та методів правового регулювання.

У сучасній демократичній державі характер і види цих засобів визначаються комплексом чинників, серед яких в статті виділяються закономірності розвитку і засади системи права, а також рівень декларованих і реально діючих прав і свобод людини і громадянина, закріплених як в актах національного законодавства, так і в міжнародно-правових актах, ратифікованих законодавчим органом цієї держави.

Ключові слова: суспільні відносини, правове регулювання, модель держави, правові явища, юридичні норми.

Kravchuk S. Theoretical and legal aspects regulation public relations.

The article defines the means of social regulation, which include legal, moral, corporate, social customs, etc. At the same time, the norm is not the only means of influencing human behavior, as such means also embrace individual instructions, authoritarian orders, measures of physical, mental, organizational coercion and so on. Therefore, the legal regulation of social relations is defined by the author as a purposeful action on human behavior and public relations with the help of legal (juridical) means.

At the same time, the legislator faces the difficult task of maintaining a balance between legal regulation and social self-regulation. Before subjecting a public relation to normative regulation, it is necessary to substantiate the necessity and expediency of such a step, since the efficiency of legal regulation is determined by the compliance of the final result of legal regulation with the goals set by the legislator in the relevant legal norm. Therefore, the aim of the article is to determine the level of potency of legal norms that correspond to

the objective conditions and laws of development of the society in which they operate. At the same time, their content must correspond to the social consciousness of the population, first of all to the principles of morality and the level of legal awareness, as well as to agree with the norms of its other branches.

Since the subject of legal regulation is social relations, the legal regulation is conditioned by certain objective and subjective factors. The author identifies the following factors: the level of economic development of the society; the social structure of the society; the level of maturity and stability of social relations; the level of legal culture of citizens; the level of determinancy of the subject, means and methods of legal regulation.

In a modern democratic state, the nature and types of these means are determined by a set of factors, among which the article highlights the patterns of development and fundamentals of the law system, as well as the level of the declared and actually valid rights and freedoms of man and citizen, enshrined both in acts of national law and in international legal acts ratified by the legislative body of this state.

Key words: social relations, legal regulation, model of the state, legal phenomena, legal norms.

Постановка проблеми. Суспільство характеризується певним ступенем організованості, впорядкованості. Це викликано необхідністю узгодження потреб, інтересів окремої людини і співтовариства людей (великих або малих соціальних груп).

Для досягнення такого узгодження здійснюється соціальне регулювання, тобто цілеспрямована дія на поведінку людей. Регулювання може бути як зовнішнім по відношенню до людини (хтось яким-небудь чином впливає на нього), так і внутрішнім (саморегулювання). Протягом свого розвитку суспільство виробило багатообразну систему засобів і способів регламентації поведінки людей. Засоби відповідають на питання, чим регулюється поведінка людей, а способи – як здійснюється ця цілеспрямована дія.

Стан дослідження. Проблему правового регулювання суспільних відносин досліджували науковці Тимченко С.М., Рабінович П.М., Сіренко В.Ф., Онішук М., Лисенков С.Л., Оніщенко Н.М., Сарновська С.О. Разом з тим, ними не в повній мірі вивчалась проблема ефективності правового регулювання і шляхів її підвищення. Тому метою цієї статті є дослідження сутності правового регулювання суспільних відносин, їх стадії, типи, сфери та межі.

Виклад основного матеріалу. До засобів соціального регулювання відносять, перш за, все соціальні норми: правові моральні, корпоративні, звичаї і ін. Але норма далеко не єдиний засіб дії на поведінку людей, оскільки такими засобами є також індивідуальні розпорядження, владні веління, заходи фізичного, психічного, організаційного примушення і т.д. [12, с. 128].

Виходячи з цього правове регулювання можна визначити як цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [14, с. 327]. З цього визначення доцільно зробити висновок, що регулюванням є тільки така дія, при якій ставляться достатньо позначені цілі. Наприклад, для впорядкування використання землі, забезпечення її збереження, підвищення ефективності землекористування законодавчим органом приймається закон про землю. І дія норм земельного права, в результаті якого реалізуються поставлені цілі, можна назвати правовим регулюванням.

Якщо ж під впливом законодавчого акту або його норм наступають наслідки, не передбачені законодавством, а в деяких ситуаціях і протилежні цілям законодавця, то така дія не може вважатися правовим регулюванням. Так, під впливом земельного законодавства зросла ціна на земельні ділянки, збільшилося число операцій з приводу землі спекулятивного характеру, здійснюваних ради наживи, непродуктивного використання земельних ресурсів. Негативний вплив закону про землю на суспільні відносини не можна назвати правовим регулюванням, оскільки це не входило в цілі законодавця, а мало за мету упорядкувати життя суспільства, забезпечити справедливий, розумний характер користування такою цінністю, якою є земля.

Не можна вважати правовим регулюванням дію, здійснювану не юридичними засобами. Так, дія на свідомість і поведінку людей через засоби масової інформації, шляхом пропаганди, агітації, етичної і правової освіти і навчання не може відноситись до правового регулювання як спеціально-юридичної організуючої діяльності. Дія на суспільні відносини, на поведінку людей спеціально-юридичними засобами і способами, у свою чергу, впливає на духовно-етичну, ідеологічну сторону життя людини. Право не може регулювати всі суспільні відносини, всі соціальні зв'язки членів суспільства. Тому на кожному конкретно-історичному етапі суспільного розвитку повинна бути достатньо точно визначена сфера правового регулювання [14, с. 329].

В умовах звуження в суспільстві сфери правового регулювання виникає загроза свавілля, хаосу, непередбачуваності в тих областях людських відносин, які можна і потрібно впорядкувати за допомогою права. А у випадках невинного розширення сфери правового регулювання, особливо за рахунок централізованої державно-владної дії, створюються умови для зміцнення тоталітарних режимів, зарегульованості поведінки людей, що призводить до соціальної пасивності, безініціативності членів суспільства.

- У сферу правового регулювання повинні входити ті відносини, які мають наступні ознаки [14, с. 331]:
- віддзеркалення індивідуальних та загальносоціальних інтересів членів суспільства;
 - реалізація взаємних інтересів їх учасників, кожний з яких звужує власні інтереси для задоволення інтересів інших;
 - формування на основі погодження виконання певних правил та визнання їх обов'язковості;
 - дотримання правил, обов'язковість яких підкріплена достатньо дієвою юридичною силою.

Характер, вид суспільних відносин, складові і предмет правового регулювання, обумовлюють ступінь інтенсивності правового регулювання, тобто широту правової дії, ступінь обов'язковості правових розпоряджень, форми і методи правового примусу, ступінь деталізованості розпоряджень, напруженість правової дії на суспільні відносини [6, с. 157].

В літературі попри різні підходи до його визначення сформувався певне розуміння сутності правового регулювання. Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність з чим-небудь [6, с. 159]. Тобто, правове регулювання є дією на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. В умовах формування основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набуває особливої актуальності. Йдеться про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливо без використання правових засобів (економічні, політичні, соціально-культурні). Разом з тим, не все в суспільних відносинах врегульовано правом. Наприклад, не регулюються правом: в галузі економічних відносин – процеси виробництва; в галузі політичних відносин – розробка програм і статутів партій; в галузі духовно-культурних – релігійні відносини та ін. [6, с. 160].

Правове регулювання передбачає впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин шляхом застосування правових засобів. Регулюючий вплив права на суспільні відносини полягає у тому, що воно у своїх нормах конструє модель обов'язкової або дозволеної поведінки різних суб'єктів цих відносин.

Під правовим регулюванням більшість авторів розуміють сукупність прийомів та засобів юридичного впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин. На думку Сарновської С.О., саме з моменту видання нормативно-правового акта здійснюється правове регулювання суспільних відносин [10, с. 69]. Дещо іншої точки зору дотримується Рабинович П.М., який вважає, що норма права починає регулювати поведінку суб'єктів не з моменту видання норми права, а з часу настання юридичних фактів, передбачених даною нормою [9, с.160].

Так як предметом правового регулювання є суспільні відносини, то правове регулювання обумовлено деякими об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Такими чинниками можуть бути наступні фактори [11, с. 264]:

- рівень економічного розвитку суспільства;
- соціальна структура суспільства;
- рівень зрілості та стабільності суспільних відносин;
- рівень правової культури громадян ;
- рівень визначеності предмета, засобів та методів правового регулювання.

Більшість сучасних наукових робіт присвячується саме правовому регулюванню, а отже, і його сферам та межах, як одного з різновидів правового впливу. З цього приводу О.М. Мельник зазначає, що деякі автори ототожнюють поняття правового впливу і правового регулювання, межі яких не збігаються. Інші не враховують різні форми правового регулювання. Звідси й твердження одних науковців про те, що правове регулювання розпочинається з прийняття правової норми і цим вичерпується, інших – з набрання нормою чинності чи з настання юридичного факту, передбаченого нормою права [4, с. 22]. Разом з тим, дослідження питання сфери правового впливу має не лише теоретичне значення, але і практичне, адже визначивши сферу правового впливу ми зможемо відповісти на питання, які ж відносини підпадають під такий вплив та встановити межу правового впливу.

Сфера правового впливу, так як і сфера правового регулювання не може залишатись сталою. У цьому аспекті Н.М. Оніщенко та С.В. Бобровник зазначають, що зміна сфери правового регулювання є складним процесом, в якому збігаються протилежні тенденції – розширення та звуження юридичної регламентації [5, с. 19]. Сфера правового регулювання може розширюватись завдяки появі нових, раніше не регламентованих правом відносин соціальної дійсності. Звуження сфери відбувається за рахунок відмови суспільства від використання права, заміни правової регламентації іншими засобами соціального регулювання. Така тенденція зумовлена соціальною природою правових норм, їх взаємозв'язком із нормами соціального регулювання.

М.П. Орзіх у цьому плані зазначає, що «сфера регулятивного впливу права обмежується нормативно встановленими варіантами поведінки особи у кожній типовій ситуації» і «чим ширший діапазон цих варіантів, тим змістовніша правова свобода особистості, тим більше розширюються рамки сфери праворегулюючого впливу» [7, с. 119].

На думку Рабіновича П.М., сферу правового регулювання можна визначити як соціальний простір, урегульований правом, або такий, який може бути врегульований правом. Але такий соціальний простір завжди обмежений [9, с. 160].

В Україні сфера правового впливу перебуває у постійному і досить суперечливому русі та зміні, скільки швидкими темпами формується та вдосконалюється законодавство. Проте багато правових норм не знаходять свого послідовного застосування та реалізації. В той же час продовжує залишатися на низькому рівні правосвідомість українських громадян, а діяльність державних органів найчастіше не відповідає стандартам правової держави. Важливі зміни у праві, на жаль, нерідко мають хаотичний характер, тому залишаються невпорядкованими та позбавленими системного зв'язку.

Таким чином, зміна сфери правового впливу так само, як і сфери правового регулювання залежить від значної кількості факторів, серед яких можливо виокремити наступні:

- ступінь та рівень суспільного призначення права;
- зміни у правовій системі в цілому;
- першочерговість суспільних та індивідуальних інтересів;
- прогресивні зміни у суспільстві, що пов'язуються із появою нових суспільних відносин;
- підвищення або зниження рівня правосвідомості та правової культури суспільства;
- прогресивні зміни чинного у країні законодавства як у бік розширення, так і зменшення нормативної бази;
- розширення прав і свобод громадян та створення сприятливих умов їх реалізації.

Проблематика сфери правового впливу нерозривно пов'язується з необхідністю дослідження питання меж правового впливу. Будь-який вплив чи регулювання не може здійснюватись безмежно, невизначено, а тому повинно мати певну граничну межу, перетнувши яку такий вплив отримує нові особливості, перетворившись в іншу субстанцію. Так, С.В. Бобровник акцентує увагу на тому, що межі правового регулювання складають оптимальну повноту юридичного опосередкування суспільних відносин, обумовлені необхідністю державного впливу на сфери суспільного життя, які не можуть бути врегульовані інакше як за допомогою права [1, с. 84].

Ф.Н. Фаткуллін характеризує межі правового регулювання як зумовлені певними факторами рамки владного державного втручання у суспільні відносини за допомогою норм права [13, с. 112].

Також цікавою в цьому напрямку є позиція В.І. Гоймана, який, розглядаючи межі дії права, виступає проти поширеної в теорії права думки про те, що загально ідеологічний вплив права не має меж, тобто воно поширюється навіть на ті відносини, які не є і не можуть бути предметом правової регламентації. Він обґрунтовує тезу про те, що об'єктивно ці межі визначаються природою права, а суб'єктивно -психофізіологічними можливостями особистості як об'єкта правового впливу [2, с. 41].

Аналізуючи вищезазначене, з метою дослідження поняття «меж правового впливу» необхідно першочергово з'ясувати сутність та зміст категорії «межа». З огляду на те, що в науці є декілька видів визначень, перш за все, необхідно дати науковий аналіз поняття меж правового впливу та обрати найбільш оптимальний підхід. З точки зору А.Д. Машкова, найбільш прийнятним є визначення «меж» через найближчий рід і виду відмінність. А найближчим родовим поняттям для меж правового впливу є слово «межа» [3, с. 44]. У процесі формування визначення через найближчий рід і виду відмінність воно розпадається на два відносно самостійних пізнання:

- визначення змісту самого поняття «межа»;
- встановлення найбільш істотних відмінних рис меж правового впливу від усіх інших підвидів меж.

Слід відзначити, що слово «межа» вживається до таких сутностей (явищ), які можливо уявити у чітких чи нечітких, але завжди конкретних одиницях, параметрах чи характеристиках. Таким чином, у процесі дослідження питання меж правового впливу ми міркуємо про граничні характеристики дії права, реальні та потенційні можливості його впливу на суспільні відносини та інтереси.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, можливо виокремити два основні підходи до розуміння меж правового впливу:

- об’єктивний підхід, що пов’язується з об’єктивно існуючими умовами, які не залежать від волі соціальних суб’єктів чи держави, не можуть змінюватись за їх волею та певним чином здатні обмежувати правовий вплив. До таких умов можливо віднести певні закономірності розвитку суспільства (наприклад, культурні, економічні тощо), закони розвитку природи;
- суб’єктивний підхід, що полягає у власному світосприйнятті, самооцінці соціальними суб’єктами своїх можливостей та можливостей права. Таким чином, саме у процесі власного сприйняття, оцінки та уявлення виявляється суб’єктивний підхід до розуміння меж правового впливу.

Необхідно зазначити, що такий підхід до характеристики граничних показників правового впливу залежить від рівня правосвідомості та правової культури конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. Тому залежно від того, наскільки адекватно буде сприйматись власне право, буде залежати ефективність механізму правового впливу в цілому.

Як і будь-яка теоретична категорія «межі правового впливу» не отримують повноцінного теоретичного дослідження без характеристики їх основних ознак. Як зазначає О.М. Мельник, межі правового регулювання зумовлені неюридичними факторами. Вони коріняться у природі людської діяльності, передбачені культурою та цивілізованістю, детерміновані існуючою системою відносин, економічними, історичними, релігійними, національними та іншими обставинами [4, с. 21].

Особливе місце серед суб’єктивних факторів, що впливають втручання на визначення меж правового впливу, посідає домінуюче у суспільстві та державі праворозуміння, яке тісно пов’язується із певними загальнофілософськими та світоглядними поглядами соціуму, та може визначати межу впливу на правосвідомість конкретного соціального суб’єкта. Саме право виступає певним рівнем свободи особистості в суспільстві, визначає межу такої свободи та встановлює відповідальність за порушення відповідної межі.

До факторів суб’єктивного характеру, що визначають межі правового впливу, можливо також віднести пропаганду права, наміри законодавця, мотивацію закону та законодавчі інновації, оскільки вони безпосередньо не здійснюють регулювання та не породжують конкретних правовідносин, проте впливають на підсвідомість суб’єктів права, визначаючи можливу межу їх поведінки.

Як і у випадку об’єктивних факторів, фактори суб’єктивного характеру не є вичерпними та можуть змінюватись під впливом об’єктивних, звужуючи чи, навпаки, збільшуючи можливу межу правового впливу.

Висновки. Таким чином, у правовому регулюванні проявляється втручання держави у життєдіяльність суспільства в цілому і кожної окремо взятої особи. Це втручання в сучасному демократичному суспільстві повинне мати свої межі, тобто межі владного втручання держави, її органів у систему суспільних відносин. А вихід влади за ці межі, застосування заборонених методів впливу на суспільні відносини розглядається як втручання держави у непідвладні їй царини суспільного регулювання.

У сучасній демократичній державі характер і види цих засобів визначаються комплексом чинників, серед яких можна виділити передусім закономірності розвитку і засади системи права, а також рівень декларованих і реально діючих прав і свобод людини і громадянина, закріплених як в актах національного законодавства, так і в міжнародно-правових актах, ратифікованих законодавчим органом цієї держави. Крім того правова демократична і соціальна держава визнає пріоритет прав, свобод і охоронюваних законом інтересів окремо взятої особи перед власними інтересами. Не зважаючи на декларативність цього твердження, воно має істотне значення для вибору пріоритетних напрямів і засобів правового регулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Бобровник С.В. Загальна теорія права. Нормативний курс: підручник. К. : Юрінком Інтер. 2001. 576 с.
2. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ). М. : Академия МВД РФ, 1992. 182 с
3. Машков А. Д. Теорія держави і права: підручник. К. : Дакор, 2015. 491 с.

4. Мельник О.М. Проблеми виміру ефективності правового регулювання. Держава і право: Збірник наукових праць. Вип. 8. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Спілка юристів України, 2000. С. 20-26.
5. Онищенко Н.М., Бобровник С.В. Соціальна та юридична ефективність законодавства. Законодавство: проблеми ефективності. К., 1995. С. 19.
6. Олійник А.Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
7. Орзіх М.П. Конституціоналістика у складі юридичних термінів-понять. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2009. С. 118-123.
8. Пендюра. Теорія держави і права України. К: Сплайн, 2008. 192 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави і права. К.: Атіка, 2001. С 158–161.
10. Сарновська С.О. Сучасний стан та подальший розвиток вчення про механізм правового регулювання. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 22. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 68–79.
11. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. / Автор-упорядник Кравчук М.В. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
12. Теорія держави і права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
13. Фаткуллин Ф.Н., Фаткуллин Ф.Ф. Проблемы теории государства и права: учебник. Казань. КЮИ МВД России. 2003. 351 с.
14. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л., Петришин О.В., Олейников С.М. Загальна теорія держави і права: підручник. Х.: Право, 2002. 432 с.